

**Українська академія аграрних наук
Академія економічних наук України
Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки”**

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН ДО РИНКОВИХ УМОВ

**Матеріали
Одинадятих річних зборів
Всеукраїнського конгресу вчених
економістів-аграрників
26-27 лютого 2009 року**

Київ – 2009

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ
ВІДНОСИН ДО РИНКОВИХ УМОВ

Матеріали

Одинадцятих річних зборів Всеукраїнського
конгресу вчених економістів-аграрників
26-27 лютого 2009 р.

У підготовці матеріалів взяли участь:

П.Т. Саблук, М.М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк (науково-методологічне і методичне забезпечення та загальна редакція), С.Г. Корчинська, О.А. Корчинська, Н.А. Солов'яненко, М.П. Снопко, О.В. Ходаківська, А.Є. Данкевич, А.М. Москаленко.

Верстка та дизайн: А.П. Кагал

Підп. до друку 23.02.2009. Формат 60×84¹/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 7,3. Обл.- вид. арк. 6,2. Тираж 300 пр. Зам. 33.

Видання та друк – Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки”
03680, м. Київ-680, вул. Героїв оборони, 10.

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2065 від 18.01.2005 р.

Ефективність використання земель у реформованих сільськогосподарських підприємствах

Станом на 1 січня 2008р. в Україні налічувалось 42,9 млн. га земель сільськогосподарського призначення, з них 41,7 млн. га сільськогосподарських угідь. За період з 1996 року відбулося їх зменшення відповідно на 120,4 і 64,4 тис.га. Це пов'язано з відведенням їх для несільськогосподарських потреб.

У період адміністративно-командної системи відбувалось значне розширення площ ріллі переважно за рахунок малопродуктивних та ерозійно небезпечних земель. Розораність сільськогосподарських угідь у 1990 році становила 79%, а в окремих областях і регіонах від 90 до 96%. Такого рівня розораності немає в жодній країні світу з розвинутим сільським господарством. Високий рівень розораності угідь, у тому числі на схилах, та практично повне припинення виконання комплексу робіт по захисту ґрунтів, призвели до розвитку ерозійно- і деградаційно-руйнівних процесів.

У загальній площі сільськогосподарських угідь значна частина надмірно кислих, солонцюватих, осолоділих, перезвожених та заболочених земель. Близько половини площі орних земель дефляційно небезпечні, на третині площі поширена водна ерозія, а вміст гумусу в ґрунтах має стійку тенденцію до зниження.

Наслідком високої сільськогосподарської освоєності земельного фонду, низького рівня господарювання та посилення деградації сільськогосподарських угідь є надзвичайно низький рівень їх

продуктивності. У європейських країнах, де якість ґрунтів не краща за українські, урожайність основних сільськогосподарських культур у 2-4 рази вища, ніж в Україні і стабільна по роках, що свідчить про належну культуру землеробства, дотримання технологічних та екологічних вимог землеробства. Виробництво валової продукції сільського господарства в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь в Україні в останні роки становило в середньому 270 євро, тоді як у країнах – членах ЄС – понад 2 тис. євро. Це свідчить про надзвичайно високу землемісткість вітчизняного сільського господарства, яка у середньому у 8 разів перевищує аналогічний показник у країнах Євросоюзу.

За науково обґрунтованими рекомендаціями до активного сільськогосподарського обробітку слід залучати не більше третини території. Стільки ж має бути відведено для іншої господарської діяльності, а одна третина повинна залишатися у природному стані, що забезпечує екологічну рівновагу у природі. У більшості економічно розвинутих країн з інтенсивним аграрним сектором цей принцип, як правило, витримується.

Виходячи з цього, головним стратегічним завданням державної політики у сфері аграрного землекористування є забезпечення раціонального використання та охорони земель на основі його екологізації, охорони земель і захисту ґрунтів від деградації, збереження та відтворення їх родючості.

Найважливішими напрямками реалізації такої політики є: оптимізація сільськогосподарського землекористування шляхом виведення з інтенсивного обробітку малопродуктивних і деградованих земель, удосконалення структури сільськогосподарських угідь та посівів; удосконалення земельних відносин в аграрній сфері; активізація державної підтримки заходів, спрямованих на охорону земель та відтворення родючості ґрунтів.

При дефіциті ресурсів і коштів, у тому числі на впровадження ґрунтозахисних заходів, важливим напрямом зменшення інтенсивного

використання малопродуктивних та ерозійно-небезпечних земель є вилучення їх з обробітку.

У відповідності з наказом Мінагрополітики та Української академії аграрних наук від 3 квітня 2000р. №26/33 “Про першочергові заходи щодо удосконалення землевпорядкування” передбачено перевести малопродуктивну та ерозійно небезпечну рілля у природні кормові угіддя і заліснення на площі 8,6 млн. га. До таких земель належать еродовані площі, що мають схил 3⁰ і більше – 3,7 млн. га, малопродуктивні землі – 2,2 млн. га, землі водоохоронних зон – 1,0 млн. га, засолені – 0,4 млн. га та інші землі – 1,3 млн. га. Ці землі займають 26% всіх земель в обробітку. Найбільші їх площі рекомендовано вивести у зоні Степу – 4,1 млн. га, у Лісостепу – 3,1 млн. га і Поліссі – 1,4 млн. га.

Уже з 1996 року було трансформовано в сіножаті, пасовища, перелоги та інші угіддя 804,0 тис. га ріллі. Крім трансформації в інші угіддя, значна частина ріллі була передана громадянам для ведення особистого селянського господарства.

У реформованих сільськогосподарських підприємствах відбулись зміни в структурі посівних площ, що пов'язано з переходом на ринкові відносини та скорочення в них поголів'я тварин.

В цілому по Україні, а також в усіх її зонах зросла питома вага зернових і технічних та зменшилась - кормових культур. Якщо в 1999р. зернові займали 52,5% посівних площ, то у 2007р. – 63,0 відсотки.

Відбувається розширення площ посівів соняшнику і ріпаку. Якщо в 1999 році вони займали відповідно 2 млн. 455 тис. і 217,4 тис. га, то в 2007 році – 2 млн. 615 тис. га і 785,2 тис. га.

У сільськогосподарських підприємствах за період 2000-2007 роки порівняно з 1999 роком відмічається підвищення урожайності основних

сільськогосподарських культур: зернових на 19,5%, цукрових буряків – 31,4, соняшнику – 5, овочів – 26, картоплі – 108, кукурудзи на силос і зелений корм – 43,4%.

В середньому за 2001-2007рр. порівняно з 1996-2000рр. зросло виробництво валової продукції та збільшився прибуток від рослинництва у розрахунку на одиницю площі відповідно на 30,7% і в 2,6 разу.

В середньому за 2001-2007рр. найвищий рівень виробництва валової продукції рослинництва на 1 га ріллі досягнуто у Київській і Черкаській областях, а самий низький – у Житомирській області і Луганській. У всіх областях збільшився прибуток від рослинництва у розрахунку на 1 га ріллі. Проте в ряді областей сільськогосподарські підприємства отримали низькі прибутки від рослинництва: в степовій зоні сільськогосподарські підприємства Херсонської області і АР Крим, у лісостеповій – Чернівецької і Сумської областей, у Поліській – Житомирської і Рівненської областей.

Об'єктивним показником рівня використання орних земель є виробництво валової продукції у розрахунку на співставний гектар, тобто з урахуванням оцінки земель.

Аналіз показав, що такі області як Черкаська, Полтавська, Харківська, Вінницька, Хмельницька, Чернівецька та АР Крим, з переважаючими родючими ґрунтами (чорноземи типові, чорноземи опідзолені, темно-сірі та чорноземи південні), не повністю використовують потенціал ґрунтів який визначається їх грошовою оцінкою.

В той же час більш раціонально використовуються орні землі в Одеській, Луганській та Миколаївській областях. Вищі показники виходу валової продукції рослинництва на співставний гектар за грошовою оцінкою також у Закарпатській, Житомирській, Івано-Франківській та Львівській областях, які мають менш родючі ґрунти зони Полісся.

В реформованих сільськогосподарських підприємствах відмічається тенденція росту рентабельності рослинництва. Якщо в 1999 р. вона становила в Україні 8%, а у 8 областях відмічалася збитковість – від 1,5% до 21,1%, то в послідуючі роки збитковості вже не було, а рівень рентабельності зростав. У 2007р. він досяг 32,7%.

В умовах зростаючого попиту на продукти харчування швидкими темпами почав розвиватись агробізнес. Несільськогосподарські компанії активно почали інвестувати кошти в розвиток сільського господарства. На основі орендних земельних відносин створюються і набувають розвитку різні підприємницькі об'єднання. Це, так звані агрохолдинги – які в своїй структурі створили аграрні підрозділи.

За даними досліджень 25 агрохолдингів обробляють в Україні понад 3 млн. га земель. Площа земель одного агрохолдингу становить 120–150 тис. га. У таке об'єднання входить у середньому 30 сільськогосподарських підприємств. Серед вертикально інтегрованих компаній можна відзначити: цукровий бізнес (Астарта, Укррос), експортний бізнес (Нібулон); зернопереробка (Укрзернопром, Стіомі Холдинг); тваринництво (Миронівський хлібопродукт).

Розміри структурних підрозділів агрохолдингів відрізняються за площею, проте в цілому спостерігається тенденція до укрупнення підприємств для ефективного використання переваг нових технологій та мінімізації виробничих затрат. При цьому оптимальним, з точки зору управління та організації виробництва, вважається структурний підрозділ площею 5-10 тис. га.

Групування сільськогосподарських підприємств, що звітуються в органах статистики в залежності від площі земель у користуванні свідчить, що великі підприємства з площею понад 2500 га мають кращі фінансові показники порівняно із меншими за площею підприємствами. Так, господарства з площею понад 15 тис. га у 2006 році отримали

прибутку 59 грн. у розрахунку на 1 т продукції, що на 11 грн або 19% більше порівняно із середнім показником по Україні.

Мотиви створення агро холдингів:

1) забезпечення сировиною власної переробки, оскільки в умовах недосконалого ринку організація власного виробництва є менш затратною порівняно з операціями на вільному ринку;

2) диверсифікація фінансових ризиків з метою їх зменшення при розміщенні фінансового портфеля;

3) контроль процесу сільськогосподарського виробництва для повернення раніше виданих кредитів;

4) розширення ринків збуту своєї продукції та сфери діяльності компанії;

5) пільгове оподаткування.

Сільськогосподарська діяльність більшості сільськогосподарських агрохолдингів розпочинається із оренди земель та придбання активів.

Оренда є найпоширенішим та найменш затратним способом розширення земельної площі новостворених підприємств. Найбільш оптимальною при цьому є середньострокова оренда – 6-10 років. Такі терміни оренди дозволяють орендарям здійснювати інвестиції в довгострокове поліпшення земель та отримати віддачу на вкладений капітал впродовж довгострокового періоду.

Визначальними критеріями при формуванні земельних масивів новостворених об'єднань є: родючість земель і їх наближеність до великих промислових центрів та сировинних зон. У цьому зв'язку відбувається посилення конкуренції на ринку оренди та суборенди земель. Якщо, держава законодавчо регламентує нижню межу орендної плати на рівні 3,0% від нормативної грошової оцінки, то новостворені підприємства уже пропонують до 8%. У середньому по Україні у 2007 році вона становила 140 грн за 1 га або 560 грн за пай; в той же час великі аграрні об'єднання пропонували за умов укладення договорів

оренди на термін понад 5 років в межах 746 грн за 1 га. Серед форм виплати домінує натуральна.

Переваги крупного виробництва:

а) для підприємства:

- менеджмент – залучення досвідчених фахівців;
- ефективність, – більша маневреність власного капіталу, раціоналізація використання ресурсного потенціалу, інтенсифікація та диверсифікація виробництва;
- доступ до фінансів – доступ до пільгових кредитів та дотацій, залучення приватних інвестицій;
- ефект масштабу - ефективне використання ресурсного потенціалу, зокрема потужної техніки, широкозахватних агрегатів;
- переваги вертикальної інтеграції - поєднання виробництва з переробкою та реалізацією;
- доступ до ринків збуту (об'ємні партії, можливості виходу на експорт).

б) для місцевої громади:

- розвиток соціально-культурного побуту;
- наповнення місцевого бюджету.

в) для працівників об'єднання:

- своєчасна та висока заробітна плата;
- кращі умови праці, техніка безпеки, забезпеченість робочим інвентарем;
- соціальні гарантії.

г) для орендодавця:

- своєчасний розрахунок;
- гарантія збереження та підвищення родючості ґрунту.

Основою регіональної аграрної політики є створення всебічно розвинутого ефективного і прибуткового сільського господарства, конкурентоспроможного на внутрішньому і зовнішньому ринках.

лізація її передбачає техніко-технологічне переоснащення виробничих процесів на інноваційній основі, за рахунок власних коштів підприємств, бюджетної підтримки і залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, що притаманно в більшості для крупних господарств та комплексів.